

Ayris, Paul

A könyvtári szolgáltatások fejlesztése Európában – változások idején*

E cikk célja, hogy bemutassa, mit tehetnek a felsőoktatási és nemzeti könyvtárak annak érdekében, hogy a gazdasági nehézségek közepette továbbra is szolgáltatthassanak és biztosítsák a könyvtári infrastruktúrát. Bemutat néhány rendelkezésre álló módszert és lehetőséget, és úgy véli, hogy soha nem okos dolog egy jó kis válságot kihagyni, mert minden fenyegetés valójában lehetőségeket rejt.

A körülmények

A 2011. év nem volt kellemes időszak az európai költségvetések szempontjából, és a jelen cikk írásának időpontjában az eurózána országai újabb zűrzavarral szembesülnek.¹ Az európai társadalmi változások kihatnak az egyetemek finanszírozására, és – legalábbis az Egyesült Királyságban – az egyetemi könyvtárak azt tapasztalják, hogy megnyirbálják rendszeres finanszírozásukat. A könyvtár, ahol dolgozom, három költségvetési év alatt 13%-os csökkentést élt át, miközben elvárták tőle, hogy minden egyes évben növelje hatékonyságát. Milyen perspektívái vannak a könyvtáraknak ilyen helyzetekben, hogy továbbra is nyújtani tudják azokat a szolgáltatásaikat, amelyekkel az oktatást, a tanulást és a kutatást támogatják?

Gazdaságos, közös közbeszerzések

A könyvtárak előtt nyitva álló egyik lehetőség, hogy a tartalmat konzorciális közbeszerzés keretében vásárolják meg – e mögött az az érv rejlik, hogy akkor lehet megtakarítást elérni, ha sok könyvtár együtt ül le a tárgyalóasztal mellé. Az Egyesült Királyságban minden egyetemet érintő, úgynevezett Big Dealről („nagy üzletről”, voltaképpen – és némileg leegyszerűsítve – a folyóiratcsomagok több évre szóló kedvezményes beszerzéséről) a JISC (Joint Information Systems Committee) Collections tárgyal az egyetemek megbízásából. 2010–2011-ben a JISC Collections 50 millió font értékű megtakarítást ért el a brit egyetemek javára.² A pénzügyi válság idején kemény tárgyalások várhatók minden szállítóval. A jelenlegi megoldásnál a tagok helyett a JISC Collections tárgyal, majd megkérdezi tőlük, hogy elfogadják-e a kialakított üzleti ajánlatot, „beszállnak-e” vagy sem (ezt hívják

„opt-in” modellnek). Ez a tárgyalási módszer egyáltalán nem egyszerű, mivel a közbeszerzést végző csoportnak (a tárgyalás idején) még fogalma sincs arról, hogy végül hány könyvtár fog csatlakozni. Emiatt nagy kihívást jelent, hogy a könyvtárak számára a lehető legjutányosabb ajánlatot szerezzék meg. Ugyanakkor ez a modell tükrözi a brit egyetemek autonómiáját, hiszen a kiadásokról ők maguk hozzák meg a végső döntést.

A „nagy üzletekkel” kapcsolatban jelenleg nem maga a modell jelent kihívást, hanem az az összeg, amelyet ezekért felszámolnak.³ A „nagy üzlet” előnyei nyilvánvalóak:

- Az olvasók nagy mennyiségű tudományos dokumentumhoz férhetnek hozzá az íróasztalukról – a felsőoktatásban és kutatásban dolgozók minden bizonnyal nem panaszkodnak, ha ilyen lehetőséget kapnak.
- A könyvtárak szívesen fogadják ezt a modellt, mert kiterjedtebb hozzáférést tesz lehetővé, és a kis könyvtárak különösen jól járnak, mivel sok olyan címhez jutnak hozzá, amelyeket korábban nem engedhettek meg maguknak.
- A nagy kiadók azért kedvelik ezt a megoldást, mert csökkenti a vevők lemorzsolódását, további bevételt eredményez az e-díjakból, és a könyvtárakat több éves megállapodásokba „zárja be”, amelyekbe az éves árnövekedés már be is épül.

* A dolgozatnak ez a lényeges része már szerepelt abban az előadásban, amelyre az EISZ-konzorcium tagjainak 10. jubileumi értekezletén, 2011. december 2-án, Budapesten került sor, ugyanakkor épít arra a korábbi előadásra, amely 2011. november 14–15-én hangzott el a 20. „Felsőoktatási könyvtárak és pénzügyi válság – túlélési stratégiák” című pánhellén felsőoktatási könyvtári konferencián. Mindkét előadás elérhető az *UCL Discovery* szolgáltatás keretében.

2008-ban a JISC folyóiratokkal foglalkozó munkacsoportja megbízta az *Evidence Base* céget, hogy értékelje és vesse össze a NESLi2 (= az angol „EISZ” – A ford. megj.) „nagy üzleteit” a címenkénti beszerzéssel. Azt tapasztalták, hogy ezek a megállapodások nemcsak hogy jutányosak abban a tekintetben, hogy korábban elő nem fizetett címeteket is erősen használtak, hanem az így beszerzett folyóiratcsomagok elérése, úgy tűnik, ténylegesen ösztönözte a használatot.

Felmerülnek azonban hátrányok is. Egy „nagy üzletnél” a könyvtárak nem tudják szabadon alakítani gyűjteményüket, kevésbé rugalmasan tudnak reagálni a költségvetési megszorításokra is:

„Nagy-Britanniában a felsőoktatási könyvtárakban a tartalomra fordított összegek 65%-át folyóiratokra költik – tíz évvel ezelőtt ez csak kevéssel haladta meg az összegek felét.” (*Economist*, 2011. május 26.)

A folyóiratcsomagokban van olyan tartalom, amelyet nem is használnak, és vannak olyan folyóiratok, amelyek értékesebbek a többiekénél. A kis folyóirat-kiadók és könyvkiadók számára gondot okoz, hogy ebben a környezetben fenntartsák eladásukat, ez viszont megnöveli néhány nagy kiadó piaci erejét.

Egy, más üzleti modellel foglalkozó felmérésben a JISC Collections ügyvezetője, *Lorraine Estelle* arra a következtetésre jutott, hogy jelenleg nincs olyan modell, amely kihívást jelentene a „nagy üzlet” dominanciája számára. A folyóiratok magas ára annak a következménye, hogy évente egyre több cikket publikálnak, a piacon nincs verseny, továbbá, hogy a piac erős. A felsőoktatási közösség mindenképpen szembesül ezekkel a problémákkal, tekintet nélkül arra, hogy milyen üzleti modellt választ.

Innováció együttműködés révén

A takarékoság egyik módszere, amikor közös vásárlások révén csökkentik a költségeket. Egy másik módszer a szolgáltatások támogatására olyan újítások bevezetése, amelyeket együttműködő partnerek alakítottak ki, és amelyekben a fejlesztési költségeket a tagok közösen viselik. Az ilyen fejlesztésekre jó példa a DART-Europe portál, amely az európai nyílt hozzáférésű tudományos disszertációkhoz enged hozzáférést. A cikk írásakor a portál 254 641 teljes szövegű tudományos disszertációt indexelt, amelyek 20 európai

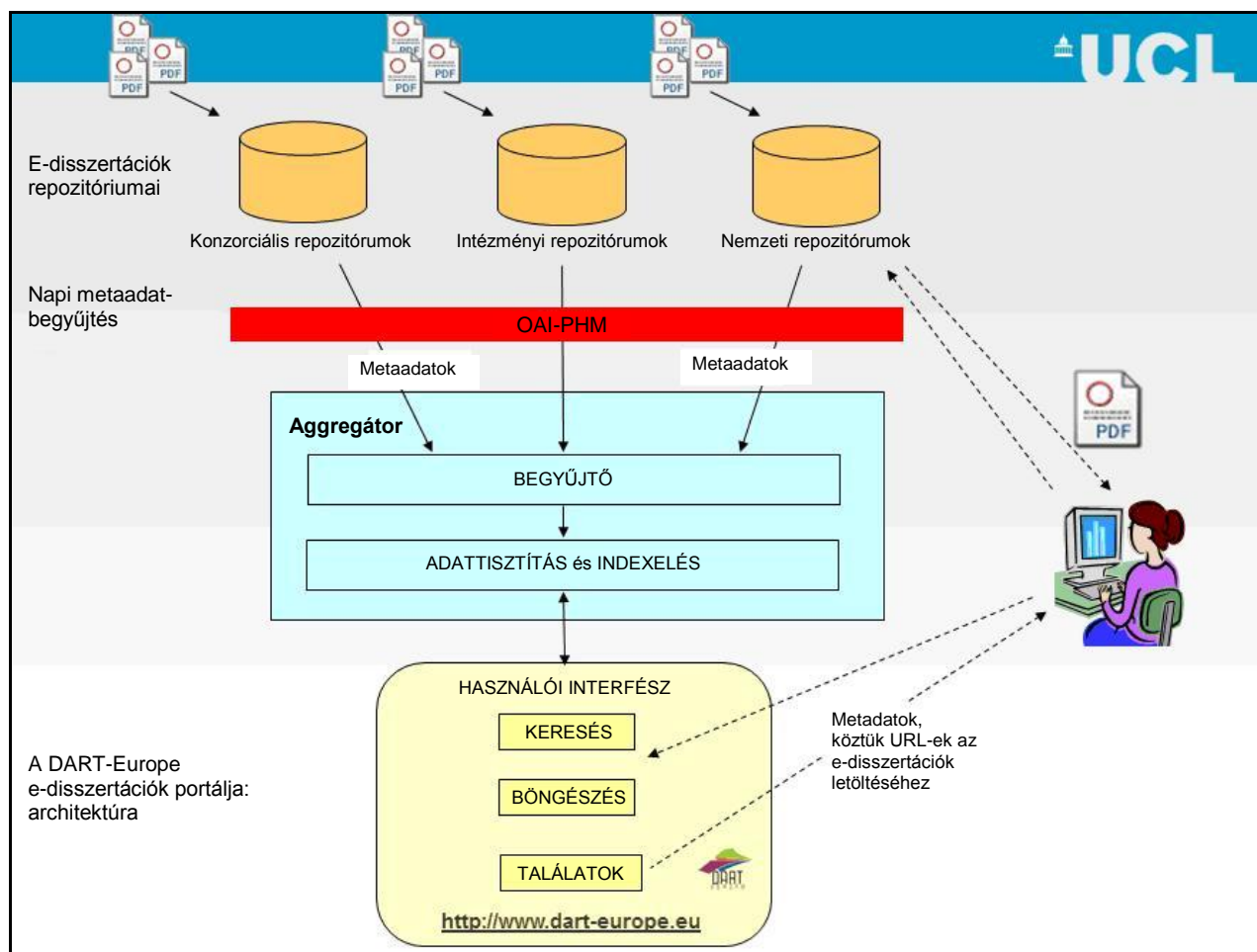
ország 379 egyeteméről származtak. A portált a *University College London* üzemelteti a *LIBER (Ligue des Bibliothèques Européennes de Recherche)* tagjainak megbízásából. Ez a partneri együttműködés 2005-ben indult.

2011 nyarán jelent meg az *ERAC (European Research Area Committee = Európai Kutatási Terület Bizottsága)* új jelentése „A nyílt hozzáféréssel és megőrzéssel kapcsolatos országos koncepciók. Az Európai Kutatási Terület Bizottságában végzett felmérés elemzése”.⁴ Ez a dokumentum páneurópai helyzetképet ad a nyílt hozzáférés és a digitális megőrzés kérdésköréről, az ERAC tagjai és megfigyelők számára 2010-ben megküldött kérdőívre adott válaszok alapján. A bizottság 2010. december 21. és 2011. március 11. között 29 választ kapott; 25 EU-tag válaszolt (Bulgária és Magyarország nem), továbbá négy ERAC-megfigyelő (Izland, Montenegró, Norvégia és Svájc). A nyílt hozzáférést tekintve a jelentés megjegyzi, hogy jelentős munkát végeztek el a tudományos disszertációkkal kapcsolatban. A DART-Europe portált a jelentés elismeréssel illeti, és az 1.4.2 és 1.5.5 fejezetben kifejezetten mint a jól bevált gyakorlat modelljére hivatkozik rá.

Hogyan zajlott ez a munka, és milyen üzleti modellre épít ez a fejlesztés?

A szolgáltatást támogató architektúrát az 1. ábra mutatja be. A szolgáltatásnak lényegében három rétege van: egy tárolási réteg (l. az ábra tetején; ezek rendszerint intézményeken alapuló repozitóriumok), egy begyűjtő réteg és egy olyan szolgáltatás, amely egységesíti az adatokat (ez az UCL-nél van elhelyezve), továbbá egy nyilvános portál (szintén az UCL-nél). Csak a metaadatokat gyűjtik be, a disszertáció teljes szövegét nem. A teljes szöveg a helyi szerveren marad, a metaadatok erre mutatnak az UCL-nél működő portálról.

Nagyon fontos, hogy a szolgáltatást partneri együttműködés és üzleti modell erősíti, és nagyrészt ez a kulcsa a modellek sikerességének. A partnerségen alapuló modell a négyszáznál több LIBER-tagra épít.⁵ A DART-Europe portál partnerei a LIBER tagjai lehetnek. A metaadatok beszolgáltatásáért a DART-Europe portál számára nem kell díjat fizetni. A LIBER-tagsággal jár – többek között – az a kedvezmény, hogy a tagok ingyen csatlakozhatnak a DART-Europe partneri együttműködéshez. Minden partner aláírhatja a partnerségi megállapodást⁶, amely felvázolja azokat az alapel-

1. ábra A DART-Europe architektúrája

veket és értékeket, amelyeket a partnerek magukénak vallanak. Az első két alapelv arról szól, hogy hogyan szolgáltatják a partnerek a metaadatokat a portál számára:

- A DART-Europe ösztönzi az európai e-disszertációk megalkotását, felderítését és használatát, és központi portált működtet az e-disszertációk összegyűjtése és elérése céljából.
- Az európai könyvtárakat és konzorciumokat arra biztatják, hogy szolgáltatassanak adatokat a DART-Europe portál számára. Az adatszolgáltatók mint közreműködők maguk határozzák meg az adatszolgáltatás feltételeit.

Az üzleti modellt a partneri megállapodás harmadik alapelve tartalmazza:

A DART-Europe szívesen fogadja a partnerek anyagi hozzájárulását, amellyel az e-disszertációk kezelését, felderítését, használhatóságát és megőrzését támogatják, illetve a DART-Europe rövid és hosszú távú céljait mozdítják elő.

Mindez azt jelenti, hogy a portál működtetésének és fejlesztésének költségeit az UCL állja, a metaadatok szolgáltatásának költségeit a portál számára pedig az egyes partnerek fedezik, mégpedig rendszerint „természetben”, azaz feldolgozó részlegeik munkájával. A LIBER nem biztosít keresztfinanszírozást a portál fenntartásához. Tagdíja ugyanis nem arra szolgál, hogy a LIBER szolgáltatásait támogassa; ezeket a szolgáltatásokat úgy alakítják ki, hogy önfenntartók legyenek. A portál fejlesztését jelenleg az UCL finanszírozza saját IT-fejlesztési programjának részeként. Ez szokatlan üzleti modell, és nem világos, hogy adaptálható-e más szolgáltatásokra is. Ami viszont indokolja a partnerek elkötelezettségét a szolgáltatás fenntartása és fejlesztése iránt, az az, hogy az európai tudományos disszertációkhoz való hozzáférés milyen nagy hatással van magukra a szolgáltatás használóira.

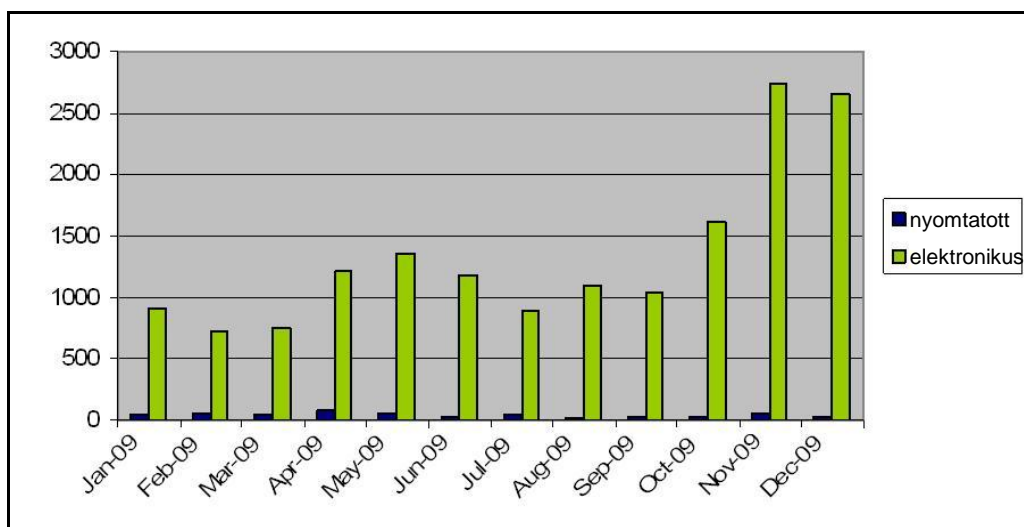
A 2. ábra egy összehasonlító vizsgálat eredményeit mutatja be, amelyet a *Dublin City University*-n, a DART-Europe egyik partnerénél végeztek a könyvtárban tárolt papíralapú disszertációk és az intézményi repozitóriumban őrzött digitális disszertációk használatáról.⁷

A nyomtatott dokumentumok kölcsönzésére vonatkozó számok a könyvtárban őrzött valamennyi nyomtatott dokumentumot tartalmazzák (közel 30 év termését). Az e-disszertációk letöltése csak azokra a disszertációkra vonatkozik, amelyeket az intézményi repozitóriumba beadtak (alig két év alatt). A számok magukért beszélnek. 2009-ben

518 nyomtatott disszertációt vettek kézbe, szemben az e-disszertációknál regisztrált 16 212 látogatói alkalommal. A statisztikai adatokból levonható következtetéseket megerősítik azok az észrevételek, amelyeket a DART-Europe e-mail címére küldenek a szolgáltatás használói. Véletlenszerűen válasszunk ki egyet:

„Nagyra tartom ezt a projektet, nagyszerű dolog, hogy ilyen sok dokumentumhoz hozzá tudunk férni.” (Sebastian, Franciaország)

A 3. ábra a DART-Europe portál növekedési adatait mutatja.

2. ábra A nyomtatott és digitális disszertációk használata, Dublin City University, 2009.

	2011. szeptember	2010. szeptember	+ / -
Rekordok száma	220 203	176 189	+ 44 014
Egyetemek	356	296	+ 60
Közreműködők	78	53	+ 25
Országok	20	18	+ 2
Nyelvek	31	30	+ 1

3. ábra A DART-Europe portál növekedése és a 20 részt vevő ország

A legnépszerűbb országok, amelyekből a DART-Europe portált felkeresték (4. ábra):

Rangsor	Ország	Látogatások száma
1	Németország	30 912
2	Görögország	19 456
3	Spanyolország	15 442
4	Franciaország	15 079
5	Egyesült Királyság	13 735
6	Lengyelország	13 228
7	Egyesült Államok	11 076
8	Litvánia	10 059
9	Olaszország	6 895
10	India	5 383
11	Irán	4 789
12	Portugália	4 280
13	Magyarország	3 648
14	Algéria	3 187
15	Szerbia	3 162
16	Kanada	2 999
17	Svédország	2 846
18	Finnország	2 708
19	Belgium	2 637
20	Törökország	2 523

4. ábra A DART-Europe portál látogatóinak hovatartozása 2010. szeptember és 2011. szeptember között

A DART-Europe portál sikere azt mutatja, hogy újszerű módszerekkel, együttműködés révén meg lehet növelni a végfelhasználóknak nyújtott szolgáltatások értékét, javítani lehet a felhasználóknak a szolgáltatásról alkotott benyomását. A siker kulcsa a partnerségi modell, amely erősíti a konzorciumot, és az a közös szándék, hogy az európai egyetemekről származó tudományos disszertációk a lehető legnagyobb mértékben láthatóvá váljanak a hálózati környezetben.

Közös katalogizálás: az új generáció

2011-ben sok tevékenység zajlott az RLUK, hivatalos nevén a *Research Libraries UK (Brit Tudományos Könyvtárak)* konzorcium keretében.⁸ A *Research Information Network (RIN)* 2009-es je-

lentése, melynek címe „Katalógusok létrehozása: bibliográfiai rekordok a hálózatok világában”⁹ volt, azt állapította meg, hogy jelenleg mind a könyvek, mind a folyóiratok bibliográfiai adatainak előállítására és terjesztésére irányuló munkálatokban előfordulnak a kezdeményezések között átfedések, hiányok a rendelkezésre álló adatokat tekintve, és elmulasztott lehetőségek nemkülönben. ... Jelentős előnyökkel járna, ha sikerülne elérni, hogy a könyvtárak és az ellátási lánc más intézményei még inkább hálózati szinten működjenek.

Az RLUK jelentése, amelyet 2011 decemberében az RLUK-tagok londoni összejövetelén mutattak be, és amelyet jelenleg tovább tanulmányoz az RLUK vezető testülete, az RIN következtetéseit használta fel kiindulópontnak az RLUK-könyvtárakban folyó katalogizálási tevékenységek és szolgáltatások széles körű áttekintéséhez. A jelentés, amelynek munkabizottságában a megítélt elnöki tisztelet betölthettem, azt ajánlja, hogy az RLUK metaadatait nyílt hozzáférésű adatként bocsássák ki, és az RLUK alakítson ki határozottabb álláspontot a kapcsolt adatokról (Linked Data); ezzel a megoldással ugyanis a strukturált adatok összekapcsolhatók lennének a weben.

Ha sor kerülne ezekre a változásokra, az a könyvtári katalógust teljességgel újra pozícionálhatná, már ami kapcsolatát illeti a web szélesebb összefüggéseivel, és azoknak a linkeknek a közösségi hálózatával, amelyeket a web képvisel. E fejlemények megfontolásának a mozgató rugói a következők:

- Költségmegtakarítási lehetőség az RLUK-tagok számára.
- Jobb szolgáltatások a felhasználóknak.

A jelentés megállapította, hogy a legjobb az lenne, ha mind a helyi, mind a központi rendszerek menedzselését számítástechnikai-alapú megoldásokkal végeznék. Ez érintené:

- a helyi könyvtári menedzsment-funkciókat,
- a metaadatok központilag megosztott katalógusát (közösségi zóna).

Foglalkozni kell a metaadatok kérdéseivel. Ugyanazon tételről a rekordok megduplázása helyett következetesen mesterrekordot kell létrehozni

Az RLUK adatbázisait (a nyilvános hozzáférésre szolgáló COPAC-ot¹⁰ és a rekord-visszakeresési szolgáltatást a meglévő katalógusrekordok átvételéhez) újra kell gondolni a web szélesebb kontextusában. Lefedésüket ki kell bővíteni az új médiatí-

pusokkal (blogok, wikik, nyílt hozzáférésű tartalom, e-könyvek). Egy valóban közös katalógizálási szolgáltatás csökkentené a helyi könyvtári menedzsment-rendszerek terhelését, következőképpen újra meghatározná, hogyan is működnek a könyvtárak.

A jelentés néhány magas szintű ajánlást is az RLUK elé terjesztett továbbgondolásra:

- Meg kell találni a finanszírozási forrást a brit közös katalógizálási szolgáltatás követelményeinek és megvalósíthatóságának vizsgálatához.
- A JISC-kel közösen kell szponzorálni egy teljes körű költség-haszonelemzést, amely egy átfogó, campusokon túlmutató közös katalógizálási megoldást vizsgálja.

A 2009-es RIN-jelentés fényében és a könyvtárak működését és szolgáltatásait átalakító potenciális hálózati fejleményeket tekintve a jelentés izgalmas és kihívásokkal teli előrelépést kínál a könyvtárak számára, hogy újra elhelyezzék magukat az információs szektoron belül, ami esetleg költségvetési megtakarítást is hozhatna számukra.

Az Európai Kutatási Terület (ERA) – a könyvtárak mint az Európai Kutatási Infrastruktúra részei

A LIBER tevékenységének egyik területe, hogy az EU intézményei körében tudatosítsa az európai tudományos könyvtárakban rejlő lehetőségeket, hogy jelentősebb szerepet tölthessenek be Európa kutatási infrastruktúrájában, és hogy megkapják a szerep betöltéséhez a megfelelő finanszírozást.

A 2011. évi barcelonai LIBER-konferencián *Neelie Kross* EU-biztos elismerően nyilatkozott a LIBER-nek az új európai információs kutatási infrastruktúra létrehozásában betöltött szerepéről. Kitézte azt az ambiciózus célt, hogy 2026-ra az európai kulturális örökség egésze digitális formában legyen elérhető.¹¹

A könyvtárak számára az egyik lehetőség, hogy új bevételekre tegyenek szert, az európai projektek megpályázása. Más finanszírozási ügynökségektől eltérően az Európai Bizottság az elkövetkező tíz évben jelentősen növelni szándékozik a kutatások és innováció támogatását. A *Horizon 2020* program (a jelenlegi finanszírozási program, a 7. keretprogram utódja) javasolt költségvetése 86 milliárd eurót tesz ki, ami 46%-os növekedést jelent a most futó programhoz képest.¹²

Ez olyan lecke, amelyet a LIBER igyekszik megtanulni. 420 tagja van Európa minden részéből, és hálózatépítési és együttműködési partnerségek forrásaként működik. A LIBER-nél jelenleg teljes állásban dolgozik egy EU projektekért felelős munkatárs, és 2012 januárjától egy, az EU projektek kommunikációjával foglalkozó szakember. A LIBER jelenlegi projektjeinek portfóliója az utóbbi három évben a nulláról indult. A LIBER most a következő európai projektekben vesz részt:

- *Europeana Travel* – ez a digitalizálási projekt 2011 májusában zárult, és egymillió, utazással, turizmussal és felfedezéssel kapcsolatos digitális objektumot tett elérhetővé az *Europeana* portálon.¹³
- *Europeana Libraries* – a LIBER eddigi legnagyobb európai uniós finanszírozású projektje (4 millió euró). A projekt eredményeként új aggregátorszolgáltatás jön létre, amely Európa tudományos könyvtárainak metaadatait és teljes szövegeit kumulálja az *Europeana* szolgáltatásba. 2012-re ötmillió új digitális objektum kerül be az *Europeana*-ba.¹⁴
- *APARSEN* – a projekt azzal foglalkozik, hogy Európa-szerte milyen előkészületek zajlanak a digitális tartalmak gondozási feladatainak ellátására. Ez a projekt arra a dokumentumra épít, amelyet a LIBER készített az USA Kékszalg munkacsoportja számára „A digitális tartalmak gazdaságilag fenntartható gondozásáról címmel”.¹⁵
- *ODE* – *Opportunities for Data Exchange* (adatcsere-lehetőségek). Ez a projekt azt vizsgálja, hogy Európában milyen előkészületek történnek a kutatási adatok gondozására és újra-felhasználására. A LIBER fogja menedzselni az európai tudományos könyvtárak adatainak bevitelét.¹⁶
- *Newspapers Online* – ez a projekt 2012 januárjában indul, célja, hogy 29 millió újságoldallal bővítsék az *Europeana*-t.
- *MedOANet* – 2011 decemberében indul, célja a nyílt hozzáféréssel kapcsolatos politika és stratégia előmozdítása a Földközi-tenger térségében és a szomszédos országokban; a projektindító ülés Athénban lesz 2012 januárjában.
- *AAA* – ez a műszaki projekt – egyebek mellett – a számítógép-hálózatok megnyitását vizsgálja, átlépve az európai határokon, aminek révén a kutatók távolról is elérhetik az anyaintézményükben előfizetett digitális tartalmat.

A LIBER jóváhagyott és előkészítés alatt lévő projektjeinek összességével kapcsolatban a LIBER Alapítvány bevétele 521 597 eurót tesz ki. Ez olyan új bevételt jelent, amely más módon nem

állna a LIBER rendelkezésére. A LIBER azért pályázik ilyen finanszírozásra, mert a tudományos könyvtárakat szeretné beágyazni az európai kutatási infrastruktúrába. Pályázásnál mindig felmerül az a probléma, hogy a teljes költségnek milyen százalékát fizeti az Európai Bizottság. A LIBER csak olyan pályázatokra jelentkezik, amelyek finanszírozása 75-100%-ban megoldott. A LIBER projektjeiben partnerré válhat bármely LIBER-tag; eközben a LIBER tagdíja maximum évi 425 euró.¹⁷

A határok előretolása

A LERU (League of European Research Universities = az Európai Kutatóegyetemek Szövetsége)¹⁸ 21, kutatásra orientált csúcsegyetemet tömörít, amelyek mindegyikének közös célja a színvonalas oktatás és a nemzetközi szinten versenyképes kutatás. A LERU 2002-ben alakult, és elkötelezett a következők iránt:

- oktatás, amely tudatában van az emberi megértés határainak,
- új tudás létrehozása alapkutatással, amely a társadalmi innováció legjelentősebb forrása,
- a kutatás széles körű népszerűsítése, lehetőséget adva a tevékenységek új megközelítésére.

A LERU célja, hogy képviselje ezeket az értékeket, befolyásolja az európai politikát, és kölcsönös tapasztalatcsere útján kialakítsa a jól bevált gyakorlatot. A LERU rendszeresen közread olyan dokumentumokat és jelentéseket, amelyek magas szintű politikai állásfoglalásokat tartalmaznak, alapos elemzéseket közölnek, és konkrét ajánlásokat tesznek a politikusok, felsőoktatási intézmények, kutatók és más érintettek számára.

Az egyik terület, ahol a LERU megkezdte tevékenységét, a nyílt hozzáférés. 2009 decemberében Londonban tartották a LERU vezető információs szakembereinek/egyetemi könyvtárigazgatóinak értekezletét az UCL-en. Ezen a találkozón létrehoztak egy munkacsoportot, amelynek az lesz a feladata, hogy alkossa meg a nyílt hozzáférés koncepcióját, gyakorlatát és módszereit tartalmazó dokumentumot (LERU Roadmap towards Open Access). Ezt a dokumentumot (Roadmap) kétszer tárgyalta a LERU rektorhelyettesi értekezlete londoni és párizsi találkozóján, majd az ezzel kapcsolatos deklarációt 2011. június 17-én tették közzé Brüsszelben.

A Roadmap célja, hogy útmutatást adjon arra nézve, hogyan kell meghatározni egy egyetem helyeze-

tét az európai nyílt hozzáférési környezetben. Épít az *Európai Egyetemi Szövetség* nyílt hozzáférési nyilatkozatára¹⁹, és nemcsak a LERU tagjai, hanem minden európai egyetem számára iránytűként szeretne szolgálni. A Roadmap²⁰ a következő kérdésekben szolgál eligazítással:

- a nyílt hozzáférés szélesebb összefüggései: nyílt tudományosság és nyílt tudás;
- „zöld út” a nyílt hozzáférés felé – milyen lépéseket kell megtenni;
- a LERU és a nyílt hozzáférés „arany útja”;
- a jól bevált gyakorlat modelljei a Roadmap támogatására;
- előnyök a kutatók, az egyetemek és a társadalom számára.

A kutatók kétféleképpen tehetik nyíltan hozzáférhetővé munkáikat, ezt a két alapvető stratégiát gyakran „arany útnak” és „zöld útnak” nevezik. Akármelyik vagy akár mindkét utat választják is a szerzők, a nyílt hozzáférés elvezethet a kutatási eredmények terjesztési eszközeinek átalakulásához mind a LERU intézményeiben, mind a világ más egyetemein.

A LERU és/vagy más egyetemek létrehozhatnak nyílt hozzáférésű repozitóriumokat, amelyekbe – ha a szerzői jogi engedélyek lehetővé teszik – tagjaik letétbe helyezhetik kutatási eredményeik egy-egy példányát. Ahol már működnek ilyen repozitóriumok, ott továbbfejlesztik azokat. Sok egyetem a „zöld utat” találta követendőnek és hasznosnak ahhoz, hogy kutatási eredményeinek terjesztését jobbá tegye. A világ egyetemeinek webes rangsorában szerepel az intézményi repozitóriumok impaktjának jegyzéke, ebben a LERU-hoz tartozó egyetemek jelentős súllyal jelennek meg. A 2010. júliusi jegyzék azt mutatta, hogy a jegyzékben szereplő tíz legtekintélyesebb európai egyetem közül öt tagja a LERU-nak.²¹

Számos egyetem az „arany utat” támogatja, amelynél az intézményhez kötődő szerzők vagy nyílt hozzáférésű folyóiratokban publikálnak, vagy közlési díjat fizetnek (amelyet a kutatás finanszírozója vagy egy intézményi nyílt hozzáférési alap finanszíroz) azért, hogy cikkük közreadása után nyílt hozzáféréssel legyen elérhető. Van néhány olyan támogató szervezet, mint például a brit *Wellcome Trust*, az osztrák *Tudományos Alap (FWF)* és a holland *Tudományos Kutatási Szervezet (NWO)*, amely ilyen, publikálással összefüggő kifizetéseket finanszíroz. Az „arany út” merész választás, amely talán megváltoztatja a publikálás módját is.

A Roadmap publikálásának hajnalán néhány LERU-tag érdeklődése a nyílt hozzáférésű publikálás „arany útja” felé fordult. Az érdekeltek találkozója 2011 áprilisában Oxfordban volt, ahol számos téma került napirendre. A LERU vezető információs szakembereinek ezt követő ülését az UCL-en tartották Londonban 2011 novemberében. Az egyik tevékenység, amelyről a tanácskozás határozott, egy LERU-munkacsoport létrehozása volt, amely behatóbban foglalkozik majd a nyílt hozzáférés „arany útjával”. A tanácskozás különösen annak vizsgálata iránt mutatott érdeklődést, hogyan tudnának a LERU-egyetemek közösen élni a nyílt hozzáférés „arany útjához” kapcsolódó infrastrukturális lehetőségekkel.

A vezető információs szakemberek elmondták, hogy az OAPEN projekt²² célja egy fenntartható nyílt hozzáférési modell kialakítása és megvalósítása a humán és társadalomtudományi könyvkiadás számára. Az OAPEN Könyvtár célja, hogy a színvonalas felsőoktatási kutatás jobban látható és felhasználható legyen azáltal, hogy együtt teszi elérhetővé a lektorált nyílt hozzáférésű publikációkat egész Európából. A 2011. november 11-i ülés részletesen foglalkozott *Dr. Frances Pinter* könyvtári konzorciumi üzleti modelljével, amelynek a célja, hogy új üzleti modellt teremtsen a művészeti és humán tudományi monográfiák közreadásához.²³ A LERU munkacsoportja ezt az üzleti modellt is részletesebben megvizsgálja. Arra kíváncsiak, hogy fel tudják-e használni a nyílt hozzáférés „arany útjával” kapcsolatos célok megvalósítására.

Szerzői jogi reform

A digitális környezetben a könyvtárak, kutatók és oktatók munkájának egyik meghatározó feltételét jelenti a szerzői jog. Mind az egyes tagállamok, mind az EU szintjén a szerzői jogi szabályozás képviseli azt a keretet, amelyben az emberek tevékenykednek. Az Egyesült Királyságban az új koalíciós kormány egy áttekintés elkészítését finanszírozta a brit szerzői jogi rendszerről, az elkészült dokumentum *Ian Hargreaves* professzor nevéhez fűződik.²⁴ Azt kívánták kideríteni, hogy meg kell-e változtatni az Egyesült Királyság szellemi tulajdonnal kapcsolatos keretrendszerét az innováció és a növekedés érdekében. Az áttekintés a változások mellett tette le a voksot. Ami a személyes célokra történő másolást illeti, a jelentés így fogalmaz:

A magáncélokra történő vagy a szerzői jogi rendelkezéseket nem sértő másolás törvényesnek tekintendő.

Az Egyesült Királyság úgy döntött, hogy nem gyakorol minden, az EU jogi szabályozása által biztosított jogot, amelyek engedélyezik az egyének számára, hogy egy zenemű vagy videó formátumát személyes használatra konvertálják, és a szerzői jog által védett dokumentumot másolatban használják fel. Az Egyesült Királyság azt sem engedélyezi, hogy nagy könyvtárai archiváljanak minden, szerzői jogi védelem alá tartozó digitális dokumentumot, aminek az a következménye, hogy sok minden tönkremegy. Ha az Egyesült Királyság él ezekkel az EU által szankcionált kivételekkel, az fontos kulturális és gazdasági előnyökkel járhat az Egyesült Királyság számára. Ezek együtt segítenek majd jobban megérteni és a nyilvánosság számára elfogadhatóbbá tenni a szerzői jogi rendelkezéseket. Mindezek mellett, változásokra van szükség a szabályozásban, hogy a tudományos és más kutatók felhasználhassák azokat a modern szöveg- és adatbányászati technikákat, amelyeket a szerző jog tilt.

Az áttekintés hasonlóan erőteljesen nyilatkozott az árva művekről:

Az Egyesült Királyság kormányának meg kell kezdenie a jogi szabályozást annak érdekében, hogy a használat céljára felszabaduljon az a hatalmas mennyiségű kincs, amelyet az effektíve hozzá nem férhető, szerzői joggal védett művek – az „árva művek” – képviselnek, amelyekhez gyakorlatilag akadályozva van a hozzáférés, mivel a szerzői jogtulajdonost nem tudják felderíteni. Ez egy olyan lépés, amelynek nincs negatív gazdasági következménye.

A jelentés azt sugallja, hogy ha mindegyik ajánlását elfogadják, erősödik az innovációs ráta és fokozódik a gazdasági növekedés. A jelentés készítői által elvégzett gazdasági hatásvizsgálat amely, – mint a hasonló prognózisok általában –, természetesen meglehetősen bizonytalan képet fest, azt állapította meg, hogy 0,3 és 0,6% közötti értékkel növekedhetne az éves GDP. Az áttekintésben felvázolt módszer idővel azt is eredményezné, hogy a szellemi tulajdonnal kapcsolatos rendelkezések, köztük a szerzői jogi törvény, világosabbá válnának, és legtöbbször ellenkezés nélkül betartanák őket.²⁵

Az olyan fejlemények által ösztönözve, mint a Hargreaves-féle áttekintés, az európai tudományos

és nemzeti könyvtárak elkezdtek lobbizni az egész Európát érintő szerzői jogi reform érdekében. 2011-ben magánszponzorálással megalakult az *Információ Határok Nélkül (Information Sans Frontières = ISF)* nevű szervezet.²⁶ Tagjai között van a brit JISC, a LIBER, az Europeana és az EBLIDA. Az IFLA megfigyelőként tagja az irányító bizottságnak. Az ISF hivatalosan 2011 szeptemberében létesült. Két tisztviselője foglalkozik érdekvépviselettel, egyik az Egyesült Királyságban, a másik Brüsszelben. Az EU intézményeivel működnek együtt a tudósbarát szerzői jogi reformok ügyében, egész Európát tekintve. Az ISF-nek ez az első programja az Európai Bizottság irányelvtervezetével foglalkozik, amely az árva művek bizonyos engedélyezett felhasználását célozza, tekintettel azoknak a közös szabályoknak a létrehozására, amelyek az úgynevezett árva művek digitalizálására és online bemutatására vonatkoznak. Az ISF összeállította azokat az érveket, hogy miért kellene átfogalmazni az irányelvtervezetét. Idővel beigazolódnak majd, hogy kezdeményezésük sikerrel járt-e.

Következtetések

Milyen következtetések vonhatók le ebből az áttekintésből, amely az európai könyvtárak tevékenységéről szól gazdasági válság idején? A közös közbeszerzés megtakarítással járhat azáltal, hogy több könyvtárat ültet le együtt a tárgyalóasztalhoz. Ily módon többet lehet elérni a rendelkezésre álló erőforrásokkal. A jövőbeni növekedésnek nyilvánvalóan gyümölcsöző területe lehet az együttműködésen alapuló innováció, hasonlóképpen a közös szolgáltatások. A DART-Europe portál 250 ezer disszertációhoz nyújt hozzáférést, és ebben több száz európai egyetem működik sikeresen közre. Az RLUK most kezdi megvizsgálni a behatóbb együttműködés (deep sharing) új modelljeit, a számítási felhőkre alapozva az együttműködéses katalógizálás területén, ami megtakarítást eredményezhetne a tagok számára, és aminek révén elkerülhető lenne a jelenlegi rendszerben rejlő fölösleges energiaráfordítás és átfedések jelentős része. Az európai tudományos könyvtárak számára rendelkezésre állnak új bevételi források, de sok könyvtár számára ez új fejlemény, és még be kellene ágyazódniuk intézményük struktúráiba. Végezetül, a cikk bemutatja, hogy növekedést és fejlődést hozhat a jogi keretek megváltozása, majd ismerteti az Egyesült Királyságban készült Hargreaves-féle áttekintést, továbbá az Információ Határok Nélkül nevű szervezet újszerű tevékenységét;

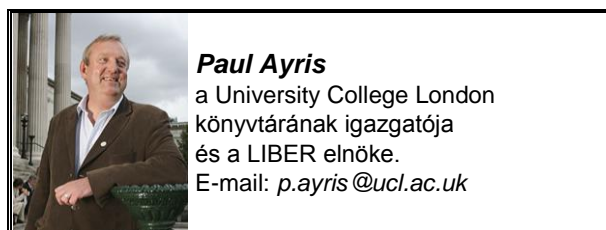
ez mind-mind azt illusztrálja, hogy igen sok a kiaknázandó lehetőség.

Irodalom és megjegyzések

- 1 L.
<http://www.guardian.co.uk/world/2011/dec/26/euro-crisis-2012-eurozone?INTCMP=SRCH>
- 2 L.
<http://www.jisc-collections.ac.uk/Documents/JISC%20Collections%20Annual%20Review%20Full%20Accounts%20Version%202011.pdf>
- 3 Erről és a továbbiakról lásd L. ESTELLE, „Big Deals and Alternative Business Models” című előadását, amely elhangzott a LERU-egyetem vezető tájékoztatói szakembereinek 2011. évi találkozásán
<http://www.leru.org/index.php/public/extra/cio-28112011/>
- 4 A jelentés elérhető a következő címen:
http://ec.europa.eu/research/science-society/document_library/pdf_06/open-access-report-2011_en.pdf
- 5 L. <http://www.libereurope.eu>
- 6 L. <http://www.dart-europe.eu/About/info.php>
- 7 L. HILL, R. – MOYLE, M. (2010)
<http://discovery.ucl.ac.uk/19955>
- 8 L. <http://www.rluk.ac.uk>
- 9 L.
<http://www.rin.ac.uk/our-work/using-and-accessing-information-resources/creating-catalogues-bibliographic-records-network>
- 10 L. <http://www.copac.ac.uk>
- 11 Elérhető a YouTube-on
www.youtube.com/watch?v=GIU14-3hYto
- 12 L.
http://www.ucl.ac.uk/news/staff/staff-news/05122011-mbrowne?dm_i=UAA,NDYU,3YRLM9,1W32P,1, ahol Michael BROWNE (az UCL Kutatási és Fejlesztési Irodájának vezetője) elemzi az egyetemeknek nyújtott európai finanszírozás fontosságát
- 13 L. <http://europeanatravel.eu/>
- 14 L. <http://www.europeana-libraries.eu/>
- 15 L. <http://brtf.sdsc.edu/>
- 16 L. <http://www.d-nb.de/eng/wir/projekte/ode.htm>
- 17 A LIBER európai uniós projektjeiről I. még P. AYRIS: „Establishing the Library Landscape in Europe: LIBER's Portfolio of EU projects” LIBER Quarterly, 21. köt. 1. sz. 2011.
- 18 <http://www.leru.org>
- 19 <http://www.eua.be/eua-work-and-policy-area/research-and-innovation/Open-Access.aspx>

- 20 A Roadmap elérhető itt:
http://www.leru.org/files/publications/LERU_AP8_Open_Access.pdf
- 21 L.
http://www.webometrics.info/top100_continent.asp?cont=europe
- 22 L. <http://www.oopen.org/home>
- 23 L. <http://www.youtube.com/watch?v=niyYVw2w6w>
- 24 L. <http://www.ipo.gov.uk/ipreview-finalreport.pdf>
- 25 Az ebben a részben szereplő idézetek mindegyike a Vezetői összefoglalóból származik, p. 3–9.
- 26 L. <http://informationsansfrontieres.eu/>

Beérkezett: 2012. I. 27-én.

Fordította: Hegyközi Ilona

Terjed az online kölcsönzés

A frankfurti könyvtár egyike annak a 350 német könyvtárnak, amely csatlakozott az *Onleihe* rendszerhez. Az *Onleihe* lehetővé teszi az intézmények kínálatában lévő könyvek, zenei albumok, hangos- és e-könyvek, továbbá folyóiratok, újságok online kikölcsönzését. Az *Onleihe* projektet 2007-ben indította el az *EKZ-Bibliothekservice* leányvállalata, a *Divibib*. Az áttörés idén következett be, az év végére a csatlakozott intézmények száma elérheti a hatszázat, ami az összes németországi könyvtár egynegyede.

Jörg Meyer, a *Divibib* ügyvezető igazgatója elmondta, hogy az online kölcsönzés elterjedésében nagyon fontos katalizátor szerepe lehet az okostelefonoknak és a táblagépeknek. A tavalyi év közepe óta már léteznek iOS-ra, illetve Androidra írt *Onleihe*-alkalmazások is, amelyeket eddig tízezerszer töltöttek le a felhasználók. Az első pár év azonban nagyon nehéz volt, a könyvkiadókkal folytatott tárgyalások csak nehezen haladtak előre. Ennek oka részben az volt, hogy a tartalomszolgáltatóknak nem volt átlátható üzleti modelljük és egységes értékesítési koncepciójuk. Napjainkra viszont mindez megváltozott, az online kölcsönzést már szinte mindegyik folyóirat-, újság- és könyvkiadó támogatja.

Az érdeklődés a rendszer iránt akkor ugrott meg, amikor kiderült, hogy egy átfogó digitális másolásvédelmet használ. A kölcsönzési idő lejártáig a kötetek és az újságok elolvashatók, a zenei albumok meghallgathatók és a filmek megnézhetőek. A kölcsönzési határidő lejárta után azonban erre már nincs lehetőség, így pedig nincs értelme illegális másolatokat készíteni a kikölcsönzött művekről.

A *Divibib* rendkívül sikeres, tavaly 1,7 millió letöltést regisztráltak, és ebben az e-könyvletöltések még nincsenek benne. A letöltések száma éves szinten 60 százalékkal nő. A felhasználók jelenleg 20 000 kötet, hangos- és e-könyv, valamint zenei album közül választhatnak. Az idén a kínálat további 9000 művel bővül. Jelenleg az EKZ 48 millió eurós éves forgalmának még kevesebb, mint öt százalékát teszi ki az online kölcsönzés, azonban három-öt éven belül ez az összeg elérheti a 10 millió eurót.

Felmerülnek olyan hangok, hogy az internetes szolgáltatások elterjedésével véget ér a hagyományos könyvtári korszak. *Meyer* szerint ez nem így van, a könyvtárakra ugyanis, mint közintézményekre, társadalmi okokból mindenképpen szükség van. Sőt, lehet, hogy pár évtized múlva majd éppen azt fogják mondani, hogy az online kölcsönzési lehetőségek biztosították a könyvtárak fennmaradását és túlélését.

/SG.hu Hírlevél, 2012. január 25., <http://www.sg.hu/>

(SzP)

